

9. Ільїнський В. Вказ. праця.
10. Розбудова держави. – К., 2002. – № 1-4.
11. Стрельбицька Н. Вказ. праця.
12. Баженов Л. Корисне багатомне видання з історії й сьогодення самоврядування на Хмельниччині //Хмельниччина: Дивокрай. Всеукр. науково-краєзнавчий збірник. – Хмельницький, 2005. – № 1-4. – С. 99-100.
13. Слободянюк П.Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини: історико-етнографічні витoki, сторінки минулого та сьогодення місцевих громад /П.Я. Слободянюк. – Хмельницький: Поділля, 2004. – 592 с.
14. Слободянюк П.Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії територіальних громад Білогірського району /П.Я. Слободянюк, В.А. Нестеренко. – Хмельницький: Поділля, 2003. – 312 с.
15. Слободянюк П.Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії територіальних громад Вінковецького району /П.Я. Слободянюк, І.В. І.В. Рибак. – Хмельницький: Поділля, 2003. – 214 с.
16. Слободянюк П.Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії територіальних громад Деражнянського району /П.Я. Слободянюк, В.І. Горбатюк. – Хмельницький: Поділля, 2003. – 768 с.
17. Слободянюк П.Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії територіальних громад Летишівського району /П.Я. Слободянюк, Г.О. Дорош. – Хмельницький: Поділля, 2003. – 416 с.
18. Слободянюк П.Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії територіальних громад Ярмолинецького району /П.Я. Слободянюк, Ю.А. Хоптяр. – Хмельницький: Поділля, 2004. – 507 с.
19. Олуйко В.М. Адміністративно-територіальний устрій Поділля: історія і сучасність /В.М. Олуйко, П.Я. Слободянюк, М.І. Баюк. – К., 2005. – 228 с.
20. Крамар С. Вказ. праця.

Л.В. Баженов МАГДЕБУРГСКОЕ ПРАВО XIV-XV ВЕКА НА ПОДОЛИИ – ФУНДАМЕНТ СОВРЕМЕННОГО ГОРОДСКОГО САМУПРАВЛЕНИЯ

В статье рассматривается история распространения магдебургского права на территории Подолья в XIV – X вв. как основы современного городского самоуправления.

Ключевые слова: магдебургское право, городское самоуправление, европейские стандарты жизни, подольские города и городки.

L.V. Bazhenov MAHDEBURHSKOE LAW XIV-XV CENTURY IN PODOLYY – FOUNDATION CONTEMPORARY URBAN SAMUPRAVLENYYA

The history of the spread of Magdeburg law in skirts in the XIV – XV centuries. as the basis of modern urban government.

Keywords: Magdeburg Law, Municipal governments, the European standards of life, Podolski cities and towns.

УДК 340.15: 321.014: 352.071 (477.44) «15/19»

М.П. Йолтуховський

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО І САМОВРЯДУВАННЯ В МІСТІ БАР ТА ЙОГО ПЕРЕДМІСТЯХ У XVI – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

У статті висвітлюється історія поширення магдебурзького права і встановлення самоврядування в місті Бар та на його околицях у XIV – на початку XX століття.

Ключові слова: магдебурзьке право, громада, міське самоврядування, магістрат, чини (податок).

Магдебурзьке право виникло в місті Магдебург у XIII столітті. Його ще називали німецьким, або саксонським.

Німецькі міщани де силою, а де й з допомогою грошей звільнялися від своїх князів та баронів. Влада переходила до міської громади, яка забезпечувала права міських станів – купців, міщан, ремісників.

Магдебурзьке право встановлювало порядок виборів і функції органів міського самоврядування, суду, купецьких об'єднань, цехів, регулювало питання торгівлі, опіки, спадкування, визначало покарання за різні види злочинів. Громада міста вибирала з-поміж себе

Наукові записки

.....
орган міського станового самоуправління – магістрат. Очолював його міський голова – війт, у нього були помічники: бурмістри, райці (радники), лавники (засідателі).

Певні пільги за цим правом отримали й ремісники, які об'єднувалися в цехи або братства. Така громада мала власну казну, з якої надавала допомогу своїм громадянам і брала гроші тоді, коли треба було «на які гуртові справи».

Місто з магдебурзьким правом мало свій герб і хоругву, а кожен цех – свої символи.

Уперше в Україні грамоту на німецьке право дістали міста Галицько-Волинського князівства Санок (1339 р.), Львів (1356 р.); Київ отримав його лише в 1497 році.

У наступні століття магдебурзьке право в польській його інтерпретації отримала більшість міст України.

М. Грушевський у праці «Барське староство» [3, с. 305-308] виокремлює три міські общини Бара (Польська, Руська та Гірська), які одержали це право в 1540 році, але з різними варіаціями пільг. Поселенці Польського Бара, в'їзд до якого був через Лядські ворота (тепер вулиця Соборна, біля греко-католицького храму), незалежно від національності, одержали п'ятнадцятилітні пільги на всі види податків. Міщани Руського (в'їзд через Івановецькі ворота, тепер неподалік стадіону) та Гірського (Чемериси-Барські) – дванадцятилітні пільги.

Після закінчення пільг жителі всіх трьох поселень повинні були платити щорічно 15 грошів чиншу (податку), відбувати військову службу при місцевому старості і підтримувати греблю на замковому ставку, за що користувалися правом ловити тут рибу для себе. Крім цього, жителі Польського Бара зобов'язувалися збудувати і доглядати міст через став, маючи право збору мостового мита для міста.

Жителі Руського Бара платили ще медову данину з пасік, по 3 чвертки вівса з полів (за об'ємом це близько 150 л) і зобов'язувалися брати участь у ремонті замку.

Жителі Гірського Бара платили по чверті вівса з диму і поволовшину (по 6 волів раз на три роки з усього міста), а також відбували три дні польових робіт на замковому фільварку.

Щодо міського самоврядування, то Польський і Руський Бар мали спільного війта – Іоана Цервуса, а вйтовство в Гірському Барі було дароване Миколі Невіду.

На чемерисів не поширювалися умови міських дарчих грамот, вони були на особливому становищі. Будучи військовим контингентом, який підлягав старості, вони не лише звільнялися від податків, але й самі отримували від нього щорічно плату по 200 злотих на сукно, мали пільги на пасіки і засів полів.

Завдяки старанням королеви Бони і престижу Барського замку, заселення Бара йшло успішно. Статистичні відомості за 1565 рік свідчать, що тоді Польський Бар мав 102 двори, Руський – 124, Чемериський – 51 двір чемерисів і 45 міщанських. На той час Бар був другим містом на Поділлі після Кам'янця.

Дійшла черга на одержання грамоти на німецьке право і до Ялтушкова в 1546-му та Копайгорода в 1624 році [3, с. 308].

Багаторічна боротьба вінницьких міщан завершилась у 1640 році, коли польський король Владислав IV змушений був надати магдебурзьке право й Вінниці. Між громадою і Вінницьким старостою було підписано договір, який, зокрема, передбачав, крім права міщан на міські землі, важливі прибуткові статті: право пропинації (виробництво й торгівля горілкою, пивом, медом); право на прибутки від ваги, міри, продажу смоли й дьогтю та утворення цехів, тобто монопольне право міщан на заняття ремеслами. Обов'язком міщан залишалася військова і сторожова служба та замкові роботи (ремонт валів, острога і мостів), а також давній обов'язок – два дні на рік косити і возити до замку сіно.

Перелік покладених на Вінницю обов'язків показує, що староста Ян Одривольський дорого продав вінничанам здобуті містом права. Характер же здобутих містом економічних прав говорить про те, що ініціатором угоди зі старостою була торгово-ремісницька частина міського населення, до якої і перейшло керівництво Вінницею.

Феодалові потрібні були гроші, а торгово-ремісницькій верстві міста – економічні права, автономний устрій та незалежний міський суд.

В історії Вінниці 30–40-і рр. XVII ст. були періодом значного економічного та культурного піднесення. Завдяки діяльності Вінницької братської школи та Вінницької братської колегії, у місті з'явилося чимало освічених людей з місцевого міщанства. В установах у цей час користувалися переважно українською мовою. Так, у 1638 році важливу посаду писаря займав у Вінниці місцевий міщанин Яцько Сенченко. Міські актові книги він вів українською мовою. Був письменним і вінницький війт Парфен Омелянович. До наших часів

збереглася як взірць тогочасної української літературної мови постановва Вінницького міського уряду від 20 травня 1642 року про надання в користування жіночому монастирю міської сіножаті. На цьому документі стоїть також печатка м. Вінниці [2, с. 49 – 50].

На початку XVII століття при старості Барському Станіславі Жолкевському (1547–1620) розпочато відбудову Барського замку та споруджено будинок ратуші – великий, на два поверхи, над входом до якого красувався девіз латиною – трохи змінений вислів давньоримського поета Публія Сіра: «Наймудріше запізнення полягає в обдумуванні».

У цей час спостерігається посилення соціального гніту в містах. Магнати і шляхта, королівська і міська адміністрація нещадно експлуатують нижчі верстви міського населення, встановлюючи різноманітні повинності, податки і побори.

Різним за розмірами був чинш від будинків навіть у королівських містах. У Снятині та Скалі платили по 12 грошів; у Барі, Тереховлі, Межиріві – по 15, у Старокостянтинові – по 20 грошів з будинку.

Один із урядовців у промові на Варшавському сеймі (вересень 1616 року) з тривогою говорив, що «показане міське населення та нижчі верстви городян взагалі не визнають магістратів у містах, не слухають ні старост, ні гетьманів і встановлюють собі права, самі вибирають урядників і поводитирів і ніби створюють у великій республіці Речі Посполитій другу республіку». Промовець закликав застосувати до повстанців «суворі заходи і зараз піддати екзекуції».

С. Жолкевський у листі від 16 вересня 1617 року з-під Яруги (над Дністром) повідомляв про народні виступи і просив короля негайно вжити заходів до населення міст, які відіграли особливу роль у тому «свавільстві».

У листі з Бара від 28 вересня 1617 року він знову писав про дальше зростання народних виступів, зазначав, що до повсталих «спливається все живе», в тому числі багато міського населення. У зв'язку з масовим покозаченням городян, – писав він, – треба якнайсуворіше ставитися «до міст українських» для «погамування ... того свавільства» [10, с.40-41].

Із протоколу виборів Барського магістрату 1663 року видно, що вїтївство перейшло до рук старости, який призначив ланвіта і бурмістра, а райців і лавників обирали. Окремі акти велись українською мовою, коли Барським старостою був Іван Виговський (1658 – 1664 р.р.).

Цікавим є рішення асесорського суду з приводу скарги бурмістра, райців, лавників і всього міщанства Ялтушкова на вїта Ф. Браницького і ланвіта І. Губченка в 1646 році. Міщани скаржилися на примус продавати мед по «незвиклих» цінах, накладання довільних штрафів, безпідставні арешти, привласнення міщанських прибутків [3, с.308].

Після другого поділу Польщі в 1793 році, коли наш край увійшов до складу Російської імперії, почастишали намагання можновладців приборати місто Бар у свою власність.

Міське самоврядування, спираючись на положення магдебурзького права, домоглося видання імператором Олександром I височайшого указу від 19 червня 1806 року, в якому читаємо: «Разсмотрев поднесенный Нам от Правительствующего Сената доклад о городе Баре, лежащем в Подольской губернии, Мы не находим ни в одном акте, чтобы город сей когда либо отдан был в частное владение; Гетману же Выговскому пожаловано было одно только староство Барское, которое впоследствии Конституциею 1775-го года; утверждено Любомирскому, но ни в том, ни в другом случае, о самом городе ничего не упомянуто, а напротив того видно что оный издревле пользовался правом городам присвоенным и в пожалованное Староство отмечен быть на долженствовал; в разсужение сего повелеваем: Город Бар оставить на правах, прежними привилегиями ему дарованных» [14].

Пізніше справа про встановлення границь м. Бара розглядалася Могилівським повітовим судом з 10 вересня 1843 року аж до 12 червня 1844 року (протокол на 48 листах), де було остаточно підтверджено границі міста і його маєтності.

А у Відомостях Подільської губернії від 1884 року про нерухомість міста записано: «м. Бар. Землі орної, сіножатей і незручної – всього 4 374 десятини 2 210 кв. сажнів (близько 4 770 га), в тім числі під лісом 978 десятин 850 кв. саж. (близько 1 070га). Продано на зруб лісу 50 десятин за 11 010 руб. 10 к. Збудовано містом дерев'яний млин турбінної системи, побудова коштувала 50 000 руб.» [12, с. 96].

Органи міського станового управління, передбачені магдебурзьким правом, – магістрати в містах України – поступово ліквідовувалися, починаючи з 60-х років XIX століття, в ході здійснення судової реформи в Росії.

Наукові записки

Нове міське положення в Барі було впроваджене в 1880 році. До складу органів міського самоуправління обиралися переважно представники дворянства та купецтва.

В економічному плані швидкий розвиток міста розпочався після введення в 1892 році залізничної гілки Жмеринка – Могилів. У цей час органи міського самоврядування активно впливали на розвиток місцевих виробництв, особливо, коли міським головою був обраний Володимир Шпакович. При ньому в 1900 році дав свою першу продукцію цукровий завод, працювали також винокурний завод і пароводяний млин. Функціонували дві аптеки, два аптечні склади, два книжкових магазини, один готель і п'ять постійних дворів. У місті проводилися 16 щорічних ярмарок [13, с. 77 – 78].

Наступний міський голова Євген Зав'ялов був ініціатором побудови в місті реального училища (тепер ЗОШ № 4) та відкриття жіночої гімназії (на даний час – ЗОШ № 2).

При головуванні Павла Танєвського Барське реальне училище одержало 4 0000 крб. на навчальне обладнання і впорядкування території. Перший випуск цього училища відбувся в 1912 році.

Головою військово-революційного комітету був у м. Бар Микола Врублевський (1897 – 1918 р.р.) з листопада 1917 року. Пізніше, в березні 1918 року, він став наймолодшим (21 рік) членом уряду Української робітничо-селянської республіки, секретарем народної освіти і міжнародних справ. У нашому місті його ім'я увіковічене в назві вулиці, а 1 листопада 1986 року біля міськради було встановлене його погруддя [9, с. 3].

Спроба відновити елементи самоврядування місцевих громад висвітлена в незалежній демократичній газеті «Життя Поділля», яку видавало Подільське Українське Товариство «Просвіта» в м. Кам'янці на Поділлі. В № 41 за 6 лютого 1919 року у дописі Михайла Зозулі «Містечкове самоврядування» читаємо: Рада Міністрів дозволила утворити в м. Вовковинцях перше на Поділлі містечкове самоврядування, на чолі котрого стала трудова інтелігенція – Олександр Йолтуховський, Ш. Розеп, Олексієв, Сорочинський.

Перші кроки нового уряду вже через кілька днів дали дуже добрі наслідки: заарештовано вбивців Калісевича й відправлено злочинців до військового суду, припинено безглузду стрілянину, заведено міліціонерів, які почали рішучу боротьбу з самогонщиками, приймаючи заходи по забезпеченню міста медичною допомогою...» [8].

Наслідуючи приклад містечкового самоврядування, у Вовковинцях, по всьому Поділлі в цей час територіальні громади створюють органи влади за участю в них товариства «Просвіта».

Та вже через два роки, коли на Поділлі утвердилася радянська влада, розпочалося переслідування органів місцевого самоврядування, членів «Просвіти» та релігійних активістів.

У місті Бар від куль гепоушників загинуло багато безневинних людей, серед них – дві молоді дівчини-просвітянки – Ільніцька і Хайнацька. Долю вчителя Барського міського двокласового училища Калиновича у Вінниці вирішував головний подільський чекіст Костандолго.

«Особоуполномоченный ГПУ» Фарович в 1922 році був виконавцем страшних і одночасно безпідставних репресій проти активістів церковного та місцевого самоврядування. У жовтні того ж року у Вовковинцях, Васютинцях, Гришках та Радівцях було заарештовано всіх священників, дяків і понад 400 парафіян. Протягом кількох ночей більшість із них було розстріляно біля Вовковинецького кладовища. Лише в Радівцях тоді загинули 98, а в Гришках – 42 особи [7, с. 65].

У зверненні «До населення всієї Соборної України» від 17.09.1919 року Симон Петлюра закликав: «Не тратьте ж духу, шукайте правди в своїй громаді і знайте, що за вашою допомогою всі наші вороги будуть розтронені вщент, а ми, запанувавши у своїй сторонці, збудуємо таку державу, де ми, Нарід сам, буде правити своїм життям.

Розум і совість, зброя і праця – запорука цьому» [11, с. 183].

Отже, процес становлення самоврядування в місті Бар та його околицях має глибоке історичне коріння. Тому сучасній територіальній громаді варто прислухатися до голосу історії в процесі побудови демократичного суспільства в рідному краї.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Адрес – календарь Подольской губернии. – Кам.-Подольский, 1904.
2. Вінниця. Історичний нарис. – Вінницьке книжково-газетне видавництво, 1964. – 354 с.
3. Грушевський М. С. Барское староство. Исторические очерки XV – XVIII ст. – К., 1894. – 624 с.
4. ДАВО. – Ф. 472. – Оп. 1. – Спр. 294.

5. ДАВО. – Ф. Р – 925, – Оп. 2. – ст. 436. Арк. 135.
6. ДАВО. – Ф. Р. – 207. – Оп. 5. – ст. 1. Арк. 104
7. Зінченко А. Л. Благовістя національного духу (Українська церква на Поділлі в першій третині ХХ ст.) – К.: Освіта, 1993. – 256 с.
8. Зозуля М. Містечкове самоврядування //Життя Поділля. – 1919. – 6 лютого. – № 41.
9. Йолтуховський М. Життя як спалах (до 100-річчя М. Врублевського) // Вінниччина. – 1997. – 15 лютого.
10. Михайлина П. В. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569 – 1654 р.р.). – К., 1975. – 260 с.
11. Петлюра С. В. Статті. – К.: Дніпро, 1993. – 341 с.
12. Сборник сведений о Подольской губернии. Выпуск III. Камен. – Под. 1884 г. – С. 96
13. Стрельбицька Н. І. До історії діяльності органів міського самоврядування міста Бара в ХVІ – на початку ХХ століття. // Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції «Бар. Барська земля – кризь призму століть». – Бар, 2008. – С. 74-80.
14. Выписка из копии Именного Высочайшего Указа от 19 июня 1806 года (фотокопия).

М.П. Йолтуховский МАГДЕБУРГСКОЕ ПРАВО И САМОУПРАВЛЕНИЯ В ГОРОДЕ БАР И ОКРЕСТНОСТЯХ В ХVІ – НАЧАЛА ХХ В.

В статье освещается история распространения пункты и установки самоуправления в городе Бар и его окрестностях в ХVІV – начале ХХ века.

Ключевые слова: магдебургское право, община, городское самоуправление, магистратура, оброк (налог).

M.P. Yoltuhovskyy MAGDEBURG LAW AND GOVERNMENT IN CITY BAR AND ITS SURROUNDINGS IN XVI – AT THE BEGINNING. TWENTIETH CENTURY.

The article reveals the history of the spread of Magdeburg law and establish self-government in Bar and its surroundings XIV – the beginning of the twentieth century.

Keywords: Magdeburg law, community, city government, the magistrate, chynsh (tax).

УДК 920: 340.15: 321.014: 352.071 (477.44)

Є.Й. Меснянкін

**РОЛЬ БОНИ СФОРЦА ТА БЕРНАРДА ПРЕТВІЧА В СТАНОВЛЕННІ
МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА У МІСТІ БАР**

У статті розкривається роль спільних дій королеви Польщі – господині Барщини Бони Сфорци і талановитого військового, придворного короля Сигізмунда I – Барського старости Бернарда Претвіча (1540 – 1552 рр.), спрямованих на ефективне використання переваг магдебурзького права, які матеріалізувалися в економічній активності населення, подальшому збагаченні регіону, набутті ним великого стратегічного, а в наступні століття історичного значення. Зосереджується увага на значенні надбань минулих поколінь для сучасного розвитку міста, залучення інвестицій, заснування та вдосконалення туристичної сфери.

Ключові слова: місто Бар, магдебурзьке право, об'єднаність та одноманітність ладу, самоврядування, матеріальний ефект, спільна діяльність, національна святиня.

Співставлення таких особистостей, як королева Польщі Бона Сфорца та Барський староста Бернард Претвіч, їх взаємні зв'язки, стосунки, характерні риси населення Рівсько-Барського староства, його економічний потенціал та споконвічні сподівання на захист, досвід у виборі способу організації захисту від набігів різноманітних ворогів, і в першу чергу ординців, багаті природні ресурси краю роблять зазіхання королеви на цей благодатний край глибоко обґрунтованими. Виправданою є і поява тут досвідченого військового діяча, придворного короля Польщі Сигізмунда I Бернарда Претвіча. Він, ротмістр, набувши раніше досвіду в походах з гетьманом Я.Тарновським, найуспішніше реалізував свій статус у боротьбі з татарами [3, с. 596] на території Барського староства.

Не відкидаючи негативних складових за відсутності фактичної незалежності, місцеве населення все ж отримувало зиск від зазіхань королеви – земля, пільги, захист.

Організація військових сил необхідна була перш за все задля оборони від татар, які на той історичний період часу вже були неспроможні повернути собі колишній улус. Їх